

A KÖNYVTÁR ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS /A KÖNYVTÁROSI TEVÉKENYSÉG/
MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

A könyvtár és a közművelődés kapcsolatrendszerét a könyvtáros vagy a könyvtárpolitikus, akárcsak egy pilóta a repülőteret, igen sok irányból közelítheti meg. E Nyári Egyetem szervezője, a TIT Csongrád megyei Szervezete azonban az irányválasztás gondjától, hasonlóan a hozzáértő és gondos földi irányítóközponthoz, jórészt megszabadított, nevezetesen azzal, hogy "a könyvtárosi tevékenység módszertani kérdései" alcím-féleség közbeiktatásával eleve kötelező "légifolyosót" irt számomra elő.

Mindez nyilvánvalóan biztonságosabbá teszi a repülésemet, valamint - remélhetőleg - a témán való "landolásomat" is. Ennek ellenére már most figyelmeztetnem kell tisztelt hallgatóimat vagy - hogy ki ne essen hasonlataim köréből - tisztelt utasaimat arra, hogy ez a megadott "légifolyosó" azért korántsem rövid. Akár a történelemben, akár az egyidejűségben való repülést tekintem is, mindenképpen meghaladja, a szokásos terminus technicus-szal élve, hazánk légihatárait. Így hát a várt "landolásig" mindenképpen hosszabb utat kell velem megtenniök.

I.

Mindenekelőtt annak a kérdésnek a története fölött kell elrepülnünk, hogy a könyvtárak miképpen jutottak el a köz közművelődési jellegű szolgálatáig, s miként, milyen szervezési

módszereket alkalmazva tudják vállalni a napjainkig magas igényűvé fejlődött közművelődés politikai, közéleti, szakmai és művészeti információval való ellátását.

Az összes klasszikus könyvtárban - mint ismeretes - azal kezdődik, hogy a könyvtárnak könyveket, dokumentumokat kell gyűjtenie, feltárnia és használtatva megőriznie, illetve hogy a könyvtár e hármas, három és feles vagy akár négyes feladatán keresztül teljesítheti társadalmi rendeltetését.

Ezt a tanítást a sorjázó könyvtáros nemzedékek olyan jól megtanulták, hogy évszázadok óta szinte a vérükké vált, reflexeikbe ivódott. Különösen a gyűjtés és a megőrzés kötelezettsége iránt váltak fogékonyakká. E két feladatot, amelynek teljesítése egyébként sok vonatkozásban az emberiség szellemi teljesítménykincsének megőrzéséhez vezetett, olyannyira komolyan vették, hogy bennük már a néhány száz könyvből álló könyvtári "alapkőletételek", könyvtáralapítások is rögvest a világkönyvtárakká válás vízióját és illúzióját keltették fel.

A XVIII-XIX. században - persze - néhány könyvtárnak valóban sikerült - legalábbis a gyűjtés és a megőrzés szintjén - valamiféle világkönyvtárrá válnia. Közülük hadd említsem meg a Bibliothèque Nationale-t, a British Museumot, a Kongresszusi Könyvtárat, valamint a későbbi Lenin Könyvtárat. Az általános jelenség azonban ekkoriban mégis az volt, hogy a meglévő könyvtárak szinte belefulladásra fordultak a mindent-gyűjtés gyakorlatába, és szinte használhatatlanná váltak. S ez a válságuk évről évre mélyült, párhuzamosan azzal, hogy a világon publikált dokumentumok száma mindinkább az exponenciális növekedésbe csapott át.

A társadalmak és a gazdaságok fejlődése a szolgáltatásokban szinte katasztrofálisra vált akkori könyvtárak ellen kettős kihívást intézett, s ennek eredményeként két operatív könyvtártípust hozott létre. Résztint a közművelődési könyvtárakat, részint pedig a szakkönyvtárakat. Attól függetlenül, hogy a demokratikus berendezkedésű államokban a közművelődési könyv-

tárnak egy fejlettebb formája, a public library valósult meg a poroszos államok Büchereiével szemben, a kihívás kettőssége az egész akkori civilizált világra érvényes volt.

A két új könyvtártípus közös tulajdonsága az, hogy a dokumentumokat válogatva, a szükségletek szempontjából gyűjti és tárja fel, a megőrzés kötelezettségét a használhatóság és a "rendeltetésszerű elkopás" kritériumának veti alá, és a szolgáltatást tartja a legfőbb feladatának.

Látható, hogy a klasszikus könyvtári funkció-meghatározás a szóban forgó könyvtárak gyakorlatában már igények és szükségletek szerinti értelmezést kapott. A sors iróniája, hogy elég kis idő elteltével ez a két könyvtártípus is kezdett elnehezülni, lévén a gyűjtés és megőrzés ördöge ott bujkált az akkori közművelődési és szakkönyvtárosokban is, s a mammutizálódó gyűjtés, amit - ne feledjük el - a kiadványok számának exponenciális növekedése még indokolhatóvá is tett, mindinkább csökkentette e könyvtárak szolgáltató képességét és készségét.

A kutatási és fejlesztési szféra e helyzet kritikájaként találta ki a tegnap teljesítményeit szinte teljesen ignoráló dokumentációt, a közművelődési szféra pedig úgy segített magán, hogy számos olyan szükséglet kielégítését, amelynek par excellence területe a könyvtár lett volna, a könyvtáron kívül kezdte megoldani.

Persze azért a könyvtárosok, főként a jobb könyvtárpolitikusok sem maradtak tétlenek a helyzet illetően alakulása látán. Már a század elején keresték azt az elvet, azt a formulát, amely, ha lehet, véglegesen kivezeti a könyvtárakat a gyűjtés-feltárás-megőrzés és a szolgáltatások-használat ujra és újra fellépő ellentmondásának a kátyujából. A varázsigé - mint ahogy később bebizonyosodott - az volt, hogy a könyvtárak összességének könyvtárügyet, könyvtári rendszert kell alkotnia, és hogy ennek a könyvtári rendszernek kell átvennie a korábban az egyes könyvtárakra vonatkoztatott - és általunk is idézett - funkciómeghatározást.

Ennek a szervezési elvnek egyértelmű kimondása azonban már Leninre maradt, aki az általa jól ismert és a gyakorlatban is kitapasztalt könyvtárügyszervezési kezdeményeket, éppen mert hatékonyaknak látta őket, általánosítani mert. Hogy ma világszerte általában rendszerként fogják fel és fejlesztik a könyvtárakat, illetve hogy ennek megfelelően a rendszeren belül meg-megújuló és egyre tökéletesebb munkamegosztási - központosítási és szakosítási - folyamatokat kezdeményeznek, jórészt Leninnek köszönhető.

Persze: Lenin jól tudta, hogy a könyvtárak rendszerként való fejlesztése, a könyvtárközi együttműködés, a központosítás és szakosítás önmagában csupán szervezési elv, illetve szervezésmódszertani gyakorlat. Éppen ezért, amikor a szovjet könyvtárügy szervezetéről beszélt, soha nem mulasztotta el azoknak a tartalmi céloknak a kitűzését sem, amelyeknek szolgálatába kell állítani a szervezetet. De azt is tudta, hogy a tudás és a kultúra demokratizálásához, az olvasók körének kitágításához mindaddig hozzá sem lehet kezdeni, amíg a szükséges helyeken nem alakul könyvtár, mégpedig olyan, amely nem elszigetelten működik, hanem valamiféleképpen be van kapcsolva a könyvtári ellátás áramkörébe.

Ha a szocialista országok, köztük hazánk jelenlegi közművelődési célkitűzéseit szemügyre vesszük, Lenin könyvtárügyszervezési utmutatásait különösen zseniálisaknak kell értékelnünk. A mai közművelődés, összhangban a társadalom politikai, közéleti és termelési célkitűzéseivel, ui. olyan tevékenységi és intézményi rendszer, amely nem elégedhet meg többé sem a horizontálisan, sem a vertikálisan beszűkített információkkal, hanem minden olyan információra szüksége van neki, amely az emberek politikai, közéleti, szaktudásbeli, hogy összefoglalóan mondjam: nembeli kiteljesedéséhez alkalmas.

S noha az új és szüntelenül alakuló információs munkamegosztásban az informatikusok által információkonzervnek elnevezett könyvtári dokumntum korántsem egyeduralgó /csak közvetítőleg jegyzem meg, hogy sohasem volt az/, fontossága

- McLuhan ide, McLuhan oda - nem csökken, hanem éppenhogy növekszik. Ez szükségképpen következik abból, hogy a világon nőttön-nő az új ismereteket előállítók száma, az alkotómunka hatékonysága, az írásos tevékenység termelékenysége, a kutatásokra fordított pénzek összege, valamint abból is, hogy új és új kutatási irányzatok tűnnek fel, egyszerre differenciálódnak, integrálódnak és specializálódnak a kutatás. Napjainkban - a hatvanas évek közepétől kezdve - évi 12,5 %-ot tesz ki "az információforrások egyetemes készletének növekedési üteme", hogy egy neves információs prognosztá, G.Anderla szavait idézzem.

Hogy az egyes településekre, az egyes munkahelyekre ténylegesen odakerülhessen, jelentkezzék érte akár a kutató-fejlesztő, a művelődő vagy művelő egyén, akár valamiféle kollektíva, a szükségessé vált politikai, közéleti, szakmai és művészeti információt tartalmazó könyvtári információkonzerv, nem kis szervezési feladat. Olyannyira nem az, hogy a hagyományos munkamódszerekkel mind kevésbé lehet megoldására vállalkozni.

Számunkra, magyarok számára, igen fontos, hogy azok között a haladó könyvtárpolitikusok között, akiről az imént megemlékeztem, ott volt Szabó Ervin és a személyisége köré csoportosult, többet akaró könyvtárosok köre is. Anélkül, hogy Lenin és Szabó Ervin könyvtárügyfejlesztési koncepciója között a közvetlen és a kölcsönös ismeretség tényét eddig valakinek is sikerült volna igazolnia, állithatjuk, hogy az ugyanazon fejlettebb könyvtári valóság ismerete és tanulmányozása nyomán Lenin és Szabó Ervin egyaránt igen közeli, lényegében és előrehaladási módszertanában azonos koncepciót vallott a magáénak. Az más kérdés, hogy a rövid életű Magyar Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában a Szabó Ervin-i koncepciónak nem volt ideje kibontakoznia, míg a lenininek a megvalósult Szovjetunióban annál inkább.

Egyébként az iménti "annál inkább" se ment nehézségek és ellentmondások nélkül. Valójában a hatvanas és hetvenes évek Szovjetuniójának kellett eljőnnie ahhoz, hogy Lenin könyv

tárügy-szervezési elveit és módszereit komplex módon értelmezze, illetve, hogy ezeket az elveket, azon hatalmas felfelé mozdulásokat is figyelembe véve realizálja, amelyek időközben a termelőerők fejlődésében, a lakosság általános műveltségében, illetve az információképzési lehetőségekben végbementek.

Magyarországon a felszabadulást megelőző két évtizedben és a felszabadulás pillanatában nem volt olyan könyvtári rendszer, amely egy valamennyire is fejlett és általános közművelődési gyakorlatot ki tudott volna szolgálni, irodalommal és információval ellátni. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia tézisei így vázolták ezt a helyzetet: "A magyar könyvtárügy 1945-ben mélypontról indult fejlődésnek. Ebben a háborús veszteségeken kívül az is közrejátszott, hogy a felszabadulást megelőző időszakból szegényes és ellentmondásos örökség maradt ránk. Még legfejlettebb könyvtáraink, a tudományos és egyetemi könyvtárak sem voltak állományukban, felszereltségükben elég gazdagok, működésükben elég hatékonyak. Nem volt minden településre kiterjedő általános könyvtári ellátás".

Am a Szabó Ervin-i utmutatás a felszabadulás után azonnal feléledt, mivel - s itt ismét a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia téziseinek helyzetrögzítő megállapításait követem - "már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a megindult társadalmi változások a lakosság műveltségi színvonalának emelését kívánják meg, ehhez pedig - egyebek között - könyvtárak szükségesek. A könyvtárügy korszerű alapokra való helyezésének és továbbfejlesztésének előkészítő munkálatai közvetlenül a felszabadulás után megindultak, de országos méretű megvalósításukra csak a fordulat éve után kerülhetett sor".

Az a tény, hogy hazánkban az egységes könyvtári rendszer elméleti alapjai és szervezési módszerei néhány rövid év elteltével majdnem olyan készen pattantak ki, mint Zeus fejéből Pallas Athéné, annak köszönhető, hogy olyan könyvtári gondolkodóink voltak, mint a Szabó Ervin-i munkatársi gárdához tartozó Dienes László és Kóhalmi Béla, valamint az ugyancsak Szabó Ervin-i utmutatások ismeretében színre lépő Sebestyén Géza és Kovács Máté volt.

Az is nekik, illetve a Szabó Ervin könyvtárügyi utmutatásaival azonosuló könyvtáros nemzedéknek köszönhető, hogy a lenini könyvtárügyi tanítások ugyancsak hamar közismertekké váltak.

Más kérdés: az ország adott műveltségi viszonyai, fejlesztési teherbirásai, változó művelődéspolitikai, államigazgatási és irányítási koncepciói közepette a korszerű könyvtárügy fejlesztési elvek és módszerek megvalósulása időről időre nehézségekkel járt.

Ezért nem lesz tanulság nélküli, ha a továbbiakban a hazai közművelődési könyvtárhálózatok fejlődését vesszük szemügyre.

II.

A felszabadulás után Magyarországon olyan nagy volt a könyvéhség, hogy a különféle települések, üzemek és intézmények spontán erőfeszítéseket tettek közművelődési könyvtárak létrehozása érdekében. Ezt megnehezítette, hogy kevés volt a könyv, illetve ami átélte a háborús megpróbáltatásokat, annak jelentős részét ki kellett vonni a forgalomból, mivel tartalmilag volt alkalmatlan a művelődésre és az ismeretek terjesztésére.

A települések és az üzemek könyvtáralapító törekvéseit, illetve az új alapítású könyvtárak haladó tartalmu irodalommal való ellátását az ország demokratikus pártjai és szervezetei, valamint az állami szervek is támogatták. E támogatásban, illetve kezdeményezésben a Magyar Kommunista Párt járt az élen. A különböző akciók keretében számos kisebb-nagyobb könyvkollekció, láda-könyvtár jutott el ekkor az ország falvaiba, városaiba és üzeméibe.

A könyvtárügyi fejlődésnek ez a szükségszerű mozzanata számszerűen ugyan elég sok könyvtárat eredményezett, de még távlataiban sem teremthetett meg olyan színvonalú közművelő-

dési könyvtári ellátást, mint amilyenre egy szocialista utra lépni szándékozó országnak és társadalmának szüksége volt.

A tudományos és egyetemi könyvtárak ezekben az években megmenekített állományuk ujrrarendezésével, háborús veszteségeik pótlásával voltak főként elfoglalva. Bár szolgáltatásait nyiltabbá és demokratikusabbá tették, mindez csak néhány városra, főként Budapestre korlátozódott, mivel csak itt voltak ilyen típusu könyvtáraink.

A gomba módra szaporodó, kis állományu, szakszerűtlenül kezelt és kevésbé hatékony falusi-városi, illetve üzemi-intézményi könyvtárakat látván, illetve tudomásul véve azt, hogy a néhány városban meglevő tudományos és egyetemi könyvtárak önmagukban képtelenek kielégíteni a társadalom fokozódó olvasási-tájékozódási igényeit, az időközben már megerősödött népi demokratikus állam legelőször a települések közművelődési könyvtári ellátásának megszervezésére vállalkozott.

Ez a nagy vállalkozás - mint utaltam is rá - már kiérlelt koncepció alapján indult és ment végbe. E koncepció tengelyében az országos szintű központosítás állt. Az országos szervezés és irányítás a Népkönyvtári Központ feladata volt, amelyet minisztertanácsi rendelettel hoztak létre. A Népkönyvtári Központ az ország valamennyi népkönyvtára számára megvásárolt könyveket a gyors ütemben létrehozott körzeti könyvtárak közvetítésével juttatta el - nagyrészt letétként - a települések könyvtáraiba.

E "maximálisan központosított" három év alatt elértük, hogy az ország valamennyi településén megvetette lábát a könyvtári ellátás, azaz mindenütt létrejött a népkönyvtár.

Nem kisebbíti a tárgyalt vállalkozás nagyságát, ha elmondjuk, hogy csakhamar kiütköztek különféle módszerbeli és szervezeti gyengéi is. Közülük a leglényegesebbek a következők voltak:

- Miközben a könyvkiadás mind változatosabbá és differenciáltabbá vált, a központi beszerzés és elosztás mindezt nem tudta rugalmasan követni. Az uniformizált szállítmányok tartalmazta könyvanyag nem igazodott a helyileg jelentkező igényekhez és szükségletekhez. Sok helyütt a keresett művek nem kerültek be a könyvtári állományokba, amik viszont bekerültek, azokat nem keresték.
- Járművek hiányában a körzeti könyvtárak nem tudták operatív módon mozgatni a népkönyvtárakban elhelyezett letéteket. Ez még szűkebbé tette az amugyis szűk címválasztékot.
- Az ellátórendszer strukturája nem egyezett meg az időközben kialakult államhatalmi-államigazgatási szervek, a tanácsok strukturájával. Mindennek az lett a következménye, hogy a könyvtári ellátás "lebegni" kezdett, nem kötődött eléggé azokhoz a lakóhelyi közösségekhez, amelyek érdekében létrejött.

A lakóhelyi közművelődési ellátás strukturájának a tanácsi strukturához történő közelítését egy 1952-ben kiadott minisztertanácsi határozattal kezdtük meg. Ez elrendelte a megyei és a járási könyvtárak mint módszertani központok és alközpontok létrehozását, illetve a meglévő körzeti könyvtárak ilyen könyvtárakká való átszervezését. A községi és városi fiókkönyvtárak még nem kerültek át a helyi tanácsok fenntartásába.

A községi és a városi fiókkönyvtárakra nézve ekkor még továbbra is érvényben maradt a letéti ellátás elve, de az állománygyarapítást tagkönyvtárak számára már a megyei és a járási könyvtárak végezték. Ezzel mindenképpen tettünk egy lépést a helyi szükségletek és igények fokozottabb figyelembevételének az irányába.

Az említett minisztertanácsi határozat meghagyásából még 1952 folyamán létrehoztuk a Könyvtárellátót, amelynek az lett a feladata, hogy a decentralizáltabbá vált könyvtári megrendeléseket kereskedelmi alapon elégítse ki könyvtári kötésű és

szerelésű, valamint nyomtatott katalóguscédulákkal ellátott könyvekkel.

A megyei és járási könyvtárak és a Könyvtárellátó együttes létrehozása jól mutatja az 1952. évi minisztertanácsi határozat rendszerfejlesztő szellemét.

Az 1956-ban kiadott könyvtári törvényerejű rendelet - közben átfogóan szabályozta a könyvtárügy egészét, és szervezeti biztosítékokat adott a különféle típusú könyvtárak együttműködéséhez - a lakóhelyi könyvtári ellátás rendszerét teljesen hozzáigazította a tanácsi strukturához: a népkönyvtárak a helyi tanácsok fenntartásába kerültek át. Ez az átadás a 60-as évek elején fejeződött be; a hazai könyvtártörténet ezt az akciót "tanácsosítás" néven tartja számon. Azóta hívjuk a településeket ellátó közművelődési könyvtárakat tanácsi könyvtáraknak.

A könyvtárfenntartóvá vált tanácsok - igyekezték bizonyítani: jó gazdái lesznek új intézményeiknek - igen gyors ütemben növelték az állománygyarapításra szolgáló pénzügyi kezeletet /az 1958. évi 13 millió forintról 1965-ig 38 millió forintra/, és sikeres erőfeszítéseket tettek az elhelyezési és a személyi feltételek megjavítására is.

Csakhogy a nagyobb önállóság nem mindenütt járt együtt a nagyobb szakértelemmel. Sok könyvtárban rossz szerkezetű állományok alakultak ki, szükségtelen-elavult állományrészek keletkeztek. 1960-ban - részben még a tanácsi kezelésbe való átadásal párhuzamosan - el kellett rendelni az elavult és a fölösleges művek országos kivonását.

A kedvezőtlen jelenségeket - jogszabályokkal is alátámasztva - a módszertani munka fokozásával, a központi könyvajánlások rendszerének továbbfejlesztésével próbáltuk ellensúlyozni, nem teljes sikerrel. A tanácsi könyvtárügyben, eltekintve attól, hogy a nagyobb városok fiókkönyvtárainak kiépülésével központosított városi ellátórendszerek jöttek létre, lépésről lépésre elvesztettük a központosítás előnyeit. A legnagyobb baj az volt, hogy a különféle nagyságu és közigazga-

tási funkcióju települések könyvtáraiban nem jöttek létre egymást hierarchikusan feltételező állományok és szolgáltatások.

A 60-as években országos irányzat volt a hatósági-igazgatási jogkörök és az intézményfenntartás decentralizálása. Ez megfelelt társadalmunk demokratizálódási követelményeinek, tehát mindenképpen pozitív folyamatot képviselt, olyat, amely a helyi termelőerők fejlődését is meggyorsította.

Ennek ellenére mindinkább szükség volt arra, hogy ez a folyamat szabályoztassék. Enélkül ui. aránytalanságok, ellátási nehézségek fordulhattak volna elő. A kormányzat ezeket megelőzendő, távlati településfejlesztési koncepciót dolgoztatott ki, illetve fogadott el. Lényege egyrészt az, hogy az ország egyes - felső-, közép- és alapfoku - telepüéstípusai számára megszabja: a termelőerők, a településfejlesztés, a kommunális ellátottság és szolgáltatások tekintetében milyen szintet kell fokozatosan elérniük, másrészt az, hogy az egyes szinteknek igazodniuk kell egymáshoz, azaz minden alacsonyabb szintnek számolnia kell az őt megelőző szint színvonalasabb kulturális, egészségügyi, kereskedelmi stb. szolgáltatásaival.

Számunkra igen jól és jókor jött ez az országos településfejlesztési koncepció, hiszen a könyvtári ellátás kifejezetten hierarchikus szervezést tesz szükségessé.

1972-ben - az országos településfejlesztési koncepcióhoz igazodva - irányelveket adtunk ki a tanácsai könyvtárak távlati fejlesztéséhez. Ez a dokumentum keretszerűen megszabja, hogy a felső-, közép- és alsófoku településeken működő központi könyvtáraknak

- milyen szolgáltatásokat kell kifejleszteniük,
- milyen típusu és milyen mennyiségű állományt kell beszerezniük,
- miként kell igazodniuk a felsőfoku településeken a tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköréhez és szolgáltatásaihoz, a közép- és alsófoku településeken pedig főként a megelőző magasabb szint illetékes közművelődési központi könyvtárához.

A városi kerületi-lakótelepi könyvtárak - az adott kerület-lakótelep nagyságától és funkciójától függően - ugyanilyen elv szerint igazodnak a város központi könyvtárához.

Mivel a szóban forgó irányelvek meghatározta keretszerű szolgáltatási és gyűjtési előírások az igénybevétel valószínűsége és valószínű színvonala szerint tagolódnak, szervezeti integráció nélkül is megvalósítható a központosított ellátórendszer minden lényeges előnye, um. a racionális állományépítés, a differenciált ellátás, a speciális igények könyvtárközi kölcsönzési uton való kielégítése, a különféle egyéb szolgáltatások /pl. bibliográfia, könyvtárpropaganda, rendezvényszervezés stb./ optimális helyre való telepítése és onnan való szétsugárzása. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy egy-egy megye /a főváros/ területén a közművelődési könyvtárakat a hálózati módszertani tevékenység révén is átfogjuk, illetve hogy /most már az irányelvek állományépítési követelményeihez tartva magát/ a központi könyvajánlás és könyvellátás rendszere továbbra is funkcionál, ez a szervezeti integráció nélküli központosítás nem maradhatott - nem is maradt - eredménytelen.

Be kell azonban vallanunk, hogy az imént bemutatott szervezeti integráció nélküli központosítás csak a nagyobb városi fiókkönyvtárakig és a nagyobb községek könyvtáraiig bezárólag működik eredményesen. Ez más szóval azt jelenti, hogy csak ott, ahol képzett főfoglalkozású könyvtárosok dolgoznak, akik okosan és szakszerűen, a könyvtári ellátórendszer nyújtotta lehetőségeket és szolgáltatásokat figyelembe véve tudnak gazdálkodni a rájuk bízott anyagi eszközökkel.

A legkisebb könyvtári egységekben továbbra is hiányzik a hozzáértés a jó színvonalu állománygyarapításhoz, a könyvtárközi szolgáltatások igénybevételéhez. Ha ehhez hozzáteszünk, hogy Magyarország településeinek közel kétharmada 1500 lakoson aluli kistelepülés, illetve hogy a városi peremterületek nagy része ilyen "legkisebb könyvtári egységekkel" van teleszórva, gondjaink nagysága is érzékelhetővé válik.

Egyébként ebben a településszférában nemcsak a könyvtári ellátás gyenge, hanem a közoktatási és a művelődési házi munka színvonala sem mondható kielégítőnek. E helyzetet látva, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1974. évi közművelődési határozata azt javasolta, hogy a meglévő szellemi erők és működési feltételek jobb hasznosítása érdekében ebben a településszférában a komplex intézmények keretében közös közművelődési és iskolai könyvtárak létrehozására kell törekedni.

Ez a könyvtári ellátás javítása szempontjából hasznos javaslat. Annál is inkább, mivel - különféle erőfeszítések ellenére - az iskolai könyvtárak terén eddig nem sikerült igazán hatékony központosítást létrehoznunk sem az állományépítés, sem a szolgáltatások vonatkozásában, és a tekintetben is csak részleges eredményeket értünk el, hogy az egy-egy településen működő közművelődési és iskolai könyvtárak között az állománygyarapítási kooperáció megfelelő legyen.

A párthatározatot követően az Oktatási Minisztérium és a Kulturális Minisztérium közös irányelveket tett közzé a szóban forgó intézményi integráció megvalósítására. Tekintettel arra, hogy a közoktatási és a közművelődési terület igazgatási és gazdálkodási jogszabályai ezt az integrációt akadályozzák, ahhoz, hogy ténylegesen megvalósuljon, egy sor ma érvényes jogszabályt hatályon kívül kell helyezni, illetve módosítani. Ez a munka most van folyamatban.

Ami az integrált intézményen belül megvalósítandó közös közművelődési és iskolai könyvtári ellátás megszervezését illeti, mi azon az állásponton vagyunk, hogy e kiskönyvtárak összevonásával párhuzamosan járási és városi hatósugarú állományellátó szervezeteket kell létrehozni, és az újonnan szervezett közművelődési-iskolai könyvtárakat az állományellátás tekintetében /félig letéti ellátást alkalmazva/ hozzá kell kapcsolni ezekhez az ellátó szervezetekhez. Az állományellátó szervezetek létrehozása - kísérleti jelleggel - Veszprém megyében folyik.

Abban reménykedünk, hogy a tervezett átszervezéssel színvonalasabbá tehetjük a szóban forgó településszféra könyvtári ellátását, illetve a szervezeti intézkedésekkel is kísért központosítás révén egyszer s mindenkorra sikerül kiküszöbölnünk legkisebb könyvtáraink fő problémáját: egyfelől a szűkös és csak lassan változó állománykínálatot és másfelől az elavult állományrészek felhalmozódását.

III.

A magyarországi közművelődési könyvtárak másik nagy típusában, az üzemi szakszervezeti könyvtárakban hosszabb ideig tartott az elsődleges könyvtáralapítás korszaka, mint a tanácsai könyvtárakban. 1948-ban csaknem 900, 1949-ben több mint 2000, 1952-ben pedig már 6500 szakszervezeti könyvtári ellátóhely működött az országban.

Azonban itt is csakhamar bebizonyosodott, hogy a tülön-tul elaprózódott és egymástól nagyrészt elszigetelt szakszervezeti könyvtárak éppen az igényesen megszabott ideológiai-nevelő feladatok megoldására tudnak a legkevésbé vállalkozni anélkül, hogy valamiféle határozottabb rendszerbe ne szervezék őket.

Ehhez az elkerülhetetlen alkalmat az 1956. évi könyvtári törvényerejű rendelet megjelenése szolgáltatta, amely a szakszervezeti könyvtárakat is hálózatokba szervezte. A szakszervezeti hálózatok Budapesten a szakmai szakszervezetek szerinti tagolódásban, a megyékben pedig szakmaközi alapon szerveződtek meg. E hálózatok élére Budapesten az egyes szakmák, a megyékben pedig a szakszervezetek megyei tanácsainak központi könyvtárai álltak.

Az akkori Művelődésügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa megállapodott abban, hogy a szakszervezeti könyvtárak hálózati központjai nyilvános szolgálatot nem fejlesztenek ki, hanem módszertani és állományellátó központi szerepet töltenek be a hatáskörükbe utalt szakszervezeti könyvtárak vonatkozásában.

Ez igen fontos megállapodás volt. Egyrészt kizárta, hogy a települések ellátásában a tanácsi és a szakszervezeti könyvtári központok között értelmetlen versengés alakuljon ki, másrészt pedig a szakszervezeti könyvtári központok minden figyelmét a szakszervezeti könyvtári ellátás rendszerének kialakítására fordította.

A szakszervezeti könyvtári ellátási rendszerek szervezése közben a könyvtári központok megszüntették a nem működő, illetve csak formálisan létező ellátó helyeket, és fokozatosan letéti ellátásba vonták a szakszervezeti könyvtárak zömét. Így 1976-ban a mintegy 4700-ra csökkent szakszervezeti könyvtárból és ellátóhelyből csak mintegy 360 volt az önálló /önállóan gyarapító/ könyvtár, a többi állományának fejlesztéséről és mozgatásáról /cseréléséről/ pedig mindössze 30 központi és 50 körzeti /alközponti funkciókat betöltő/ könyvtár gondoskodott.

Tehát: míg a tanácsi könyvtárügyben a fenntartói szervezet /és gazdálkodási szabályai/ alakulása folytán nagymérvű és olyan decentralizálás ment végbe, amelyben a központosítás előnyeit áttételes szabályozással és intézkedésekkel tudtuk csak megmenteni, addig a szakszervezeti könyvtárügyben /a rugalmasabb gazdálkodási szabályoknak köszönhetően/ nem okozott semmiféle nehézséget, hogy az üzemi szakszervezeti könyvtárak fenntartói - az üzemi bizottságok - a dolgozók számára a könyvtári ellátást - fejkvóták befizetésével - mintegy megrendeljék a szakszervezeti könyvtári központoktól.

E bevált központosított rendszert a szakszervezetek továbbra is fenn kívánják tartani, illetve a jelenleg érvényes elvek fenntartásával tovább fejleszteni. Ezt 1971-ben a Szakszervezetek Országos Tanácsának elnökségi határozata rögzíti. Ez a határozat egyben normatív előírásokat is tartalmaz a különféle szakszervezeti könyvtárak és ellátóhelyek állománykiállítását, személyi ellátását és elhelyezését illetően.

IV.

Ha a történeti szemlét összegezni akarjuk, a következőket kell hangsúlyoznunk:

- 1./ Mindenekelőtt általánossá kellett tennünk hazánkban azt a könyvtártípust, amely "első vonalban" áll a közművelődés szolgálatára.
- 2./ Le kellett küzdenünk az elszigetelten működő közművelődési könyvtárak koncepcióját, s helyette a hierarchizált közművelődési könyvtári rendszerek olyan koncepcióit kellett realizálnunk, amelyek a fenntartási-igazgatási "rendhez" igazodva is képesek korszerű és folyvást korszerűsödő közművelődési ellátást biztosítani a településeken és a munkahelyeken.
- 3./ A közművelődési könyvtári rendszerek mögé fel kellett "sorakoztatnunk" az ugyancsak rendszerbe szervezett tudományos és szakkönyvtárakat, nevezetesen abból a célból, hogy a közművelődési könyvtári rendszerekben lecsapódó egyre színvonalasabb igények kielégítésének biztosítékaként szolgáljanak.

A vázolt erőfeszítések az elmúlt évtizedben jobb állomány, színvonalasabb állományhasználatu, kiterjesztett könyvtári nevelőmunkát vállaló közművelődési könyvtárügyet eredményeztek, azzal a megszorítással persze, hogy a közművelődési könyvtári rendszerek fejlődése korántsem egyenletes.

Mindennek legfontosabb jegyeire - egy múlt évi OKT-előterjesztés szerint haladva - a következőkben hívnam fel kedves hallgatóim-utasaim figyelmét:

Először nezzük az állományépítés pozitív jegyeit, hiszen mint ismeretes, bármiféle könyvtári funkció kibontakoztatásának előfeltétele a megfelelő állomány.

A könyvtárak állományépítő erőfeszítéseit eredményesen támogatták a fenntartók és a felügyeleti szervek. Az e célra

rendelkezésre álló keret az 1970. évi nem egészen 55 millió forintról 1976-ig 91 millió forintra növekedett. Ebből a szakszervezeti részesedés 1970-ben 12,5 millió, 1976-ban 20,2 millió forint volt. Az utóbbi két évben országosan 8, illetve 10 millió forintot tett ki a tanácsi és szakszervezeti állománygyarapítási ráfordítás növekedése.

A lehetőségek kedvező alakulása megengedte, hogy az olvasók nevelésében és tájékoztatásában új távlatokat nyitó részgyűjtemények jelenjenek meg a közművelődési könyvtárakban:

- 1./ Valamennyi közművelődési könyvtártípusra jellemző a kézi- és segédkönyvtári gyűjtemények kialakulása és rendszeres fejlesztése.
- 2./ A könyvtárak elég széles köre teremtette meg a zenei és a művészeti ismeretterjesztés állományi alapjait. Az országban 100-nál több könyvtár rendelkezik audio-szolgálattal, mintegy 30 igen fejlett zenei-irodalmi lemez- és hangszalaggyűjteménnyel. A nagyobb települések könyvtárai sok tízezer olvasó számára teszik hozzáférhetővé reprodukciókban a legjobb képzőművészeti alkotásokat és muzeumi tárgyakat.
- 3./ Az un. nemzetiségi alapkönyvtárak szervező munkájával elértük, hogy az ország valamennyi nemzetiségek lakta településének könyvtárában megjelent és a szükségletekhez képest gyarapodik az anyanyelvű művek gyűjteménye.
- 4./ A megyei és a városi könyvtárakban - a nyelvtanulást elősegítendő - helyet kaptak és bővülnek a világnyelvek szép-irodalmát és kulturáját eredeti nyelven bemutató válogatások.
- 5./ A közművelődési könyvtárak többségében érdemi folyóiratválaszték alakult ki. A szakmai és ismeretterjesztő, gyermek- és ifjúsági, nemzetiségi és egyéb idegen nyelvű címekből álló kínálat minden olvasóréteg érdeklődését felkelti.
- 6./ A megyei és a járási-városi könyvtárak állományépítő munkájában kiemelt figyelemben részesült a helyismereti dokumentumok beszerzése. A helyismereti gyűjtemények fontos lé-

pést jelentenek a vidék gyenge szakirodalmi ellátásának megszüntetése felé vivő uton.

A jobb állomány, a változatosabb olvasási és könyvtárpropaganda, különösen ott, ahol megfelelő könyvtári tér és hozzáértő személyzet kapcsolódik hozzá, egyre erőteljesebben "korrespondeál" a társadalom emelkedő képzettségi-tájékozottsági színvonalával. Ennek eredménye a fejlettebb állományhasználat.

Ezt az alábbi jelenségek bizonyítják:

- 1./ Minden közművelődési könyvtár típusban növekszik a szak- és a tudományos ismeretterjesztő irodalom iránti igény. Míg a hatvanas években a szóban forgó kategória a kölcsönzések alig 20 %-át tette csak ki, addig mostanra ez az arány országosan meghaladja a 30 %-ot, a megyei és a városi könyvtárakban gyakran az 50-60 %-ot is. A megnövekedett érdeklődés a különféle társadalomtudományok és a termelőtevékenységek szakirodalmára irányul.
- 2./ A tárgyidőszakban mintegy 15 %-kal növekedett a kortárs - ezen belül a mai magyar és szovjet - szépirodalom kölcsönzése. Számos könyvtár - az olvasásszociológiai vizsgálatok eredményeit kamatoztatva - sikeresen fordítja olvasói érdeklődését a romantikustól a realista, a lektürtől az igazi értékű szépirodalom felé.
- 3./ A megfelelő elhelyezésű könyvtárakban általánossá vált a helybenhasználat, a helybeni adatkeresés vagy tájékozódás korábban kivételes szokása. Az így használt irodalom óvatos becslések szerint is évi 20 millió kötet körül mozog.
- 4./ A tárgyidőszakban - a megyei könyvtárakat követve - nagyobb városi könyvtáraink is megkezdtek a tájékoztatási feladatok ellátását. Résztint saját állományukra és szolgáltatásaikra /bibliográfiák, forrásfeltárások, referálások, irodalomkeresés stb./ támaszkodva, részint a tudományos és szakkönyvtárak szolgáltatásait közvetítve, sok helyen megbízhatóan elégitik ki a helyi párt-, állami és társadalmi

szervek, illetve az egyéni érdeklődők mind gyakoribb szakirodalmi igényeit. E könyvtárak állományában nélkülözhetetlen bázist talált a helyismereti és a társadalomtudományi kutatás. Örvendetes, hogy a szóban forgó könyvtárak munkájuk ilyen jellegű kiterjesztésében saját kutatási-vizsgálati eredményekre is támaszkodhatnak.

Végül pozitív jelenségként értékelhetjük azt is, hogy a könyvtárak zöme az elmúlt 8-10 évben erőteljesen fejlesztette kapcsolatait az iskolákkal és a felnőttoktatással, a művelődési házakkal, a tömegközléssel, a közgyűjteményekkel, illetve az ipari és mezőgazdasági termelőüzemekkel. A közös munka vagy a szerzett tapasztalatok hasznosítása révén változatos és ötletes formái jöttek létre az olvasás és a könyvtárhasználat propagálásának, valamint általában a politikai, szakmai és művészeti nevelésnek.

A könyvtári munkának e közösségi irányu kiterjesztését a számadatok is bizonyítják. A tanácsai könyvtárak 1975-ben több mint 33 ezer rendezvényt tartottak, 13 ezerrel többet, mint 1970-ben.

A szakszervezeti könyvtárak rendezvényeinek a száma még ennél is ütemesebben emelkedett, s napjainkban a tanácsai könyvtári rendezvényeknek mintegy harmadrészét teszi ki.

A kiterjesztett munkaformák közül az alábbiak érdemelnek külön figyelmet:

- 1./ Szinte valamennyi közművelődési könyvtárban meghonosodott a könyvtár- és irodalomhasználatra való rendszeres felkészítés. Az iskolák közreműködésével ma már a tanulóiifjuság nagyobb hányada kerül ilyen módon kapcsolatba a könyvtárral és annak állományával. E módszer eredményes a szocialista brigádok és más termelő közösségek olvasóvá történő megnyerésében is, amiben a szakszervezeti könyvtárak járnak az élen.

- 2./ A megyei és a városi központi könyvtárak, valamint az erőteljesebb szakszervezeti könyvtári központok mind rendszeresebben segítik a felnőtt tanulókat. Gondoskodásuk az általános iskolát végzőkre, a politikai és szakmai továbbképzésben résztvevőkre, a felsőoktatási intézmények hallgatóira egyaránt kiterjed.
- 3./ Számos értékes mű számára toboroztak tömegesen olvasókat és készítettek alkalmi vitakörök alakulására az időszakban lezajlott országos és helyi kezdeményezési olvasómozgalmak. Ezek még eredményesebbek lehetnek volna, ha kiiróik tágabban és változatosabban jelölik ki az olvasásra ajánlott művek körét és műfaját.
- 4./ Közkedvelt formává váltak a vetélkedők, és bizonyíthatóan sok új olvasót szereztek a könyvtáraknak. Árnyoldaluk a felettébb munkaigényes szervezés, illetve az, hogy gyakorta elvonják az energiákat az olvasásra nevelés, az olvasókkal való egyéni foglalkozás és a módszeres olvasótáborbővítés könyvtári alapfunkciójától.
- 5./ Új erőre kaptak az író-olvasó és az előadóművész-olvasó találkozókat, illetve kombinált változataikat. Jelentősen nőtt a szakírókkal való találkozások, a politikai-közéleti fórumok száma. A könyvtári rendezvényeket látogató törzsközönység, különösen a fiatalság számos helyen alakított könyvtári klubokat. A kiállítások tartalmi és formai színvonala ugyancsak sokat fejlődött. A könyvek és a folyóiratok mellett mind több kiállításon szerepel képzőművészeti vagy muzeális anyag. A kiállítások tematikája gyakran igazodik a TV és a Rádió műsorához, ami a két tömegközlelési eszköz kulturaszervező erejét erősíti fel. Az olvasónevelési szükségletekkel nincs mindig összhangban, hogy e rendezvényeket esetenként nagy sorozatokban kell szervezni /a könyv ünnepi alkalmi, különféle helyi "hetek" és "napok"/.
- 6./ Széles körű együttműködéssel és intenzív könyvtári közreműködéssel 1977-ben az országban már 80 olvasótábort szerveztek /kb. 4 ezer résztvevővel/. Ezekben a társadalmilag

és kulturálisan hátrányos helyzetű általános és középiskolai tanulók, szakmunkástanulók, nemzetiségiek, ujabban: cigányfiatalok is - könyvtárosok, írók, mozgalmi vezetők segítségével meghatározó önművelési igényre tehetnek szert. Az olvasótáborok sokasodása megköveteli a rendező szervek fokozottabb irányító, módszertani és ellenőrző munkáját, a vezetők és közreműködők igényes kiválasztását és felkészítését, hogy e mozgalom eredeti célkitűzései ne szoruljanak a háttérbe.

- 7./ Erőfeszítések történtek a kórházak, gyógyintézetek, szociális otthonok és a lakásukhoz kötött betegek közművelődési könyvtári ellátásának megszervezésére. Alapvető változást e tekintetben a nyomasztó kórházi helyhiány, a kórházi könyvtárak állományfejlesztési lehetőségei és a szállítóeszközök hiánya késlelteti.

A kiterjesztett szolgáltatási formák egyikénél-másikánál tett kritikai észrevételeinket a formális elemek leküzdése, a koordináltabb munka kialakítása és a feltételekkel nem arányos megterhelések kiküszöbölése érdekében tettük. A fenntartóknak, a felügyeleti és mozgalmi szervezeteknek gondoskodniuk kell arról, hogy a könyvtárak az olvasásra és könyvtárhasználatra vonatkozó alapfunkciójukat maradéktalanul lássák el.

Most már valóban utazásunk végéhez értünk. Szeretném azt hinni, szerencsés és eredményes volt ez az utazás, mert megmutatta, hogy a magyar könyvtári rendszer, főként annak közművelődési könyvtári alrendszere szervezetében és ellátási módszereiben felkészült a közművelődési tevékenység magas szintű információellátására, a fokozott olvasás és információellátás érdekében változatos módszereket dolgozott ki és alkalmaz, s mindennek eredménye a minőségibb könyvtárhasználat térhódítása.

Ennek ellenére tovább kell haladnunk. Ehhez a szükséges, hogy

- a könyvtárosok és a könyvtárak belső tartalékaik feltárásá-

val, jobb munkaszervezéssel, szakmai felkészültségük és általános műveltségük növelésével és a társadalmi intézményrendszerekkel és szervezetekkel kiépített kapcsolataik elmélyítésével törekedjenek a közművelődési párthatározat maradéktalan végrehajtására, ami nevelési, tájékoztatási, önművelési és szórakoztatási feladataik hatékony ellátását, az olvasóközönség körének újabb bővítését, új olvasói rétegek megnyerését, az olvasás színvonalának emelését és az ehhez szükséges feltételek hozzáértő biztosítását és alakítását jelenti;

- a könyvtárakkal együttműködő - az Olvasó népért mozgalom által összefogott - intézmények és szervezetek munkájában fokozódjék a folyamatosság és a koordináció, aminek elsősorban a még nem olvasó és könyvtárat még nem használó közönségüknek a könyvtárak felé való irányításában kell megnyilvánulnia;
- a fenntartók tegyenek eleget fenntartási kötelezettségeiknek, és kérjék számon a biztosított feltételekkel arányos könyvtári teljesítményeket;
- a felügyeleti szervek a szakfelügyelet és a módszertani tevékenység határozottabb irányításával és rendszeresebbé tételével segítsék mind a fenntartókat, mind pedig a könyvtárakat feladataik teljesítésében.